

Актуальна тема номера:
“МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ
РОСІЇ ТА ЇЇ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО
КЕРІВНИЦТВА ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ”

Олексій Кресін

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права,
керівник Центру порівняльного правознавства
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України

ВСТУП ДО АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

Уже десять років триває нова національно-визвольна війна України проти Російської Федерації (далі – РФ)¹. Причини російської агресії є глибинними, а спрямована вона проти багатьох сусідніх і територіально віддалених держав. Ба більше, РФ і Китай нині є координаторами створення широкої коаліції держав-ізоїв із безпосередньо проголошеною метою відмови від “порядку, заснованого на правилах”, у міжнародному праві².

Тому ця загроза міжнародному миру та безпеці вимагає стратегічних відповідей не лише на полі бою, а й з боку держав світу й авторитетних міжнародних організацій. Як нещодавно зазначив Верховний представник Європейського Союзу із закордонних справ і політики безпеки Ж. Боррель, ‘Росія ніколи не спромоглася стати нацією. Вона завжди була імперією з царем, радами, а нині з Путіним. Це є константою Росії та її політичною ідентичністю, а результатом є загроза для її сусідів – і зокрема для нас’³.

Нова стадія агресії РФ проти України, що розпочалася у 2022 р., актуалізувала, серед іншого, необхідність звернення юристів до всіх наявних інструментів і важелів міжнародного права і міжнародної політики для сприяння перемозі у нашій боротьбі. Прискіпливого аналізу вимагають відповідні акти міжнародних організацій, багатосторонні та двосторонні міждержавні договори, рішення міжнародних і національних судових органів.

¹ Три роки тому журнал “Право України” присвятив свої номери темам “Міжнародне право в умовах міжнародного збройного конфлікту та окупації” (№ 11/2020), “Міжнародно-правові аспекти відновлення територіальної цілісності України” (№ 12/2020). Честь виступити ініціатором і координатором обох номерів випала автору цих рядків.

² About Us (Group of Friends in Defense of the Charter of the United Nations) <<https://www.gof-uncharter.org/about-us>> (accessed: 29.01.2024).

³ Wintour P, ‘EU foreign policy chief fears rightwing surge in June elections’ (*The Guardian*, 24.12.2023) <<https://www.theguardian.com/world/2023/dec/24/eu-foreign-policy-chief-fears-rightwing-surge-in-june-elections>> (accessed: 29.01.2024).

Зважаючи на надзвичайно авторитетний і універсальний характер Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), акти саме цієї організації привертають до себе особливо прискіпливу увагу. А їхня оцінка до певної міри стає маркером загального ставлення до міжнародного права серед юристів та в українському суспільстві. Наприклад, питання протидії російській агресії широко відображені у резолюціях Генеральної Асамблеї ООН (далі – ГА ООН). Характер цих актів є предметом тривалих дискусій і, як стверджують учені, змінюється у процесі еволюції ООН. Тому їх дослідження набуває не лише практичного, а й теоретичного характеру.

На жаль, ці акти, які постійно згадують політики і журналісти, не привернули належної уваги українських юристів. Бібліографія публікацій із міжнародного права за 2022 р. не містить жодної спеціальної наукової праці, присвяченої значенню резолюцій ГА ООН⁴. Можна припустити, що причини ігнорування резолюцій ГА ООН мають насамперед політичний характер – від поширених утопічних уявлень у суспільстві до частково збережених ідеологічних настанов радянської доктрини міжнародного права у середовищі юристів.

Зокрема, журналісти, деякі політики, багато громадян сприймають ООН, і насамперед ГА ООН, як своєрідний світовий парламент, здатний своїм законом заборонити певній державі вчиняти якісь дії й домогтися від неї повного дотримання таких норм. При цьому Статут ООН, відповідно, розглядається як конституція такого світового політичного утворення, вершина світового права. До певної міри і в певних аспектах це близько до правди або принаймні до намірів деяких держав-членів ООН, в окремих ситуаціях це підтверджувалося практикою. Такий погляд також підтримує частина юристів-міжнародників, які впевнені в існуванні особливої над-договірної чи позадоговірної сутності єдиного міжнародного права⁵.

Але світ сповнений суперечностей, зокрема між державним суверенітетом, усвідомленими чи уявленими інтересами окремих суспільств, егоїстичною чи/та ідеологічно обумовленою політикою керівництва держав – з одного боку, такими ж інтересами й політикою інших суспільств і груп – з другого боку, розвитком усвідомлення суспільствами глобальності багатьох ключових проблем і необхідності їх спільного вирішення – із третього боку тощо. Тому надмірний оптимізм в оцінці можливостей “світового парламенту” не справжується, принаймні миттєво. Стикаючись із гострими проблемами і неможливістю їх швидкого і повного вирішення “міжнародним співтовариством”, представленим ГА ООН, оптимістичні політики і звичайні громадяни перетворюються на песимістів, проголошують бездіяльність і непотрібність ООН загалом та актів її органів зокрема. Слід відзначити, що ця гра уявлень, захоплень і розчарувань неконструктивна і навіть небезпеч-

⁴ Вибрана бібліографія з міжнародного права за 2022 рік (Васильєва Н, Гула І, Данік Д, Іванкович М, Курочка С укладачі) (2022) 4 Український часопис міжнародного права 123–59.

⁵ Розгляд і критику таких поглядів див.: Батлер У Э, ‘Сравнительное международное право’ в *Ідея порівняльного міжнародного права: pro et contra: зб. наук. праць на честь іноземного члена НАН України та НАПрН України Уільяма Елліотта Батлера* (Шемшученко Ю, Кресін О ред; Кресін О, Ситар І упоряд, Ліга-прес 2015) 114–39.

на. Адже діалектичною протилежністю недостатньо ефективного, на думку оглядачів, права ООН поки є не більш досконалий універсальний міжнародний правопорядок, координована сума регіональних міжнародних правопорядків, всесвітня мережа несуперечливих міжнародних зв'язків і договорів держав, а перспектива хаосу – міжнародного простору безправ'я і війни всіх проти всіх.

Крім того, українська наука до певної міри досі перебуває під впливом радянської доктрини міжнародного права, для якої загалом характерні державоцентризм і звужений нормативістський погляд на міжнародне право. Перший передбачає розгляд міжнародного права насамперед як системи забезпечення суверенітету держав та їх співіснування (а також “балансу сил”), а другий, як продовження першого, – визнання правового характеру лише за джерелами, перерахованими у Статуті Міжнародного Суду ООН, і насамперед за міжнародними договорами⁶. При такому підході резолюції ГА ООН, якщо їх конкретні норми з часом не набули визнання як частина звичаєвого міжнародного права, сприймаються як виключно політичний інструмент.

Зрозуміло, що й утопічний оптимізм чи песимізм, і пострадянський юридичний скепсис не можуть адекватно відображати неоднозначні та динамічні реалії розвитку органів і установ ООН та їх рішень. Іншим прикладом утопічного погляду деяких учених на розвиток міжнародного права є ставлення до поняття “війна”. Вони спираються на те, що згідно з III Гаазькою конвенцією про відкриття воєнних дій 1907 р. воєнні дії між державами ‘не повинні розпочинатися без попереднього і недвозначного попередження, яке буде мати або форму мотивованого проголошення війни, або форму ультиматуму з умовним проголошенням війни’ (ст. 1)⁷, а в сучасному світі війни не проголошуються. Звичайно, цьому сприяє і заявлена ще за часів Ліги Націй відмова від ведення війни як засобу міжнародної політики, і промовистий початок Статуту ООН: ‘Ми, народи Об’єднаних Націй, сповнені рішучості позбавити прийдешні покоління нещастя війни <...>’⁸. Заміна “війни” на “збройний конфлікт” виглядає при цьому як ритуальна дія: якщо не називати щось на його ім’я, то це щось нас омине або й просто зникне саме собою⁹.

Але це так не працює. Війна залишається важливою категорією міжнародного права, так само як реальним явищем, яке не зникає від наших благих побажань чи безплідного наукового пуризму. Сама собою діалектика бажання відмови від війни у Статуті ООН означає, що це явище існує. Це поняття є ключовим для Статуту Нюрнберзького трибуналу, Конвенції про захист

⁶ Про це див. напр.: Лангстрем Т, ‘Россия в переходный период: эволюция международно-правовых доктрин. Сравнительный анализ учебников “Международное право” (под ред. Г. И. Тункина (Москва, 1982) и под ред. Ю. М. Колосова и В. И. Кузнецова (Москва, 1995) (1999) і Московский журнал международного права 202–35; Краевский А, ‘Отражение международного права в советской теории государства и права конца 1930-х – 1980-х годов’ (2015) 12 (192) Право и политика 1765–72.

⁷ Hague Convention (III) on the Opening of Hostilities, 1907 <<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iii-1907/article-1?activeTab=undefined>> (accessed: 29.01.2024).

⁸ Статут Організації Об’єднаних Націй <https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf> (дата звернення: 29.01.2024).

⁹ Війна та збройний конфлікт – одне й те ж? (*Товариство Червоного Хреста України*, 23.02.2023) <<https://redcross.org.ua/news/2023/02/45317>> (дата звернення: 29.01.2024).

прав людини і основоположних свобод, не кажучи вже про комплекс Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 рр. про закони і звичаї війни, чотири Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р. Усе це – основоположні акти у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки, врегулювання правових відносин під час і після воєн, які широко використовують міжнародні судові органи. Ба більше, без терміна “війна” неможливе розуміння таких понять у міжнародному праві, як “воєнні дії”, “воєнні злочини”, “пропаганда війни” тощо. Саме тому цей ключовий термін – як недвозначний і такий, що вказує на злочинну сутність того, що криється за амбівалентним формулюванням “збройний конфлікт” у випадку нападу РФ на Україну – використовується, наприклад, у свіжій резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 78/221 “Агресивна війна Російської Федерації проти України”¹⁰.

Слід ще раз підкреслити: оцінка потенціалу міжнародного права в умовах агресивної війни РФ проти України має бути науковою і виваженою. Діалектика утопічного оптимізму і песимізму тут нераціональна і непродуктивна. Міжнародне право твориться не якимсь уявним “міжнародним співтовариством” з єдиною волею й свідомістю, а різноманіттям держав і суспільств, які вони представляють, з усією різноманітністю і суперечливістю світу, які вони відображають. І для вирішення численних проблем і завдань у нас немає іншої наявної, а не наміряної альтернативи, – лише вивчати і правильно використовувати реальний арсенал міжнародного права, аргументувати і доводити свою позицію.

Підсумовуючи, а насправді запрошуючи до прочитання зібраних у цьому і наступних номерах “Права України” досліджень українських і зарубіжних учених, перекладених українською мовою актів ООН та інших матеріалів, слід згадати недавні влучні слова Президента Італії і видатного юриста С. Матареллі: “Фрагментована світова війна”, яка триває нині, може ‘створювати хибні перспективи, обманюючи нашу здатність аналізувати та розуміти’. Може видатися, що це ‘кінець системи, заснованої на спільних правилах’, і початок “епохи хаосу” у світі, коли все дозволено, де ‘акт агресії більше не заборонений як порушення, а навпаки, навіть виправданий нібито національними інтересами’. Перед нами та ж хвиля дестабілізації міжнародного права, яка свого часу привела до створення ООН. Так, недоліки й обмеження цієї організації відомі, вони зумовлені політичною волею держав, які до неї входять’. Але ‘ми повинні усвідомлювати, що для того, щоб вижити, наша планета неодмінно потребує багатосторонньої системи, здатної розвивати форми співпраці та інтеграції’¹¹.

¹⁰ Situation of human rights in the temporarily occupied territories of Ukraine, including the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol. Resolution 78/221 adopted by the General Assembly on 19 December 2023 <<https://digitallibrary.un.org/record/4033013?ln=en>> (accessed: 29.01.2024).

¹¹ Intervento del Presidente della Repubblica Sergio Mattarella in occasione della Cerimonia per lo scambio degli auguri di fine anno con il Corpo Diplomatico (15.12.2023) <<https://www.quirinale.it/elementi/103730?fbclid=IwAR0d70clRpbIEzJf6oWofBBVoYtnSTgLM5utZmG61bBCinkeE7fCoZUY>> (accessed: 29.01.2024).